

UDK 908(497.15-35 Kupres) "1945/1991"

DRUŠTVENOGEOGRAFSKE PROMJENE U KUPREŠKOM KRAJU POSLIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA (1945-1991)

Novak Zubić*

Kupreškim krajem naziva se prostor visokih kraških polja u jugozapadnoj Bosni koji čine Blagajsko, Kupreško, Vukovsko i Ravno polje, sa okolnim planinskim prostorom.

Za interregionalni položaj kupreškog kraja, od posebnog značaja je njegov smještaj u bosanskohercegovačkoj regiji visokog dinarskog krša, koji se nalazi između mediteranskog prostora na jugozapadu i dolinsko-kotlinske regije srednje Bosne na sjeveroistoku.

U pogledu mezoregionalnog položaja kupreški kraj se nalazi između srednjeg i gornjeg toka Vrbasa - Skopljanske kotline na sjeveroistoku, regije polja i bila zapadne Bosne: Glamočkog, Livanjskog i Duvanjskog polja na jugozapadu i jugu, te kotline Rame na istoku.

Kupreški kraj zahvata površinu od oko 750 km².

U fizičko-geografskom pogledu, kupreški kraj ima sve odlike planinskog prostora, visoki planinski reljef, čija se nadmorska visina kreće od 1.117 do 1.200 m (dna polja) do blizu 2.000 m (vrhovi okolnih planina). Planinski kupreški kraj pripada najvišem dijelu Dinarskih planina, odakle njihova visina opada prema Panonskoj niziji na sjeveru i Jadranskom moru na jugozapadu.

---

* Prof. dr Novak Zubić,
ODSJEK ZA GEOGRAFIJU PRIRODNO-MATEMATIČKOG FAKULTETA,
YU 71000 Sarajevo, Vojvode Putnika 43a.

PREGLEDNA KARTA
KUPREŠKOG KRAJA

ČITAO: MIROSLAV BUDAKOVIĆ, 1974.

Kupreški kraj ima planinsku klimu sa dugim i vrlo hladnim zimama (-3 stepena C) sa relativno velikim količinama padavina, naročito snijega (353 mm) i svježim, gotovo hladnim ljetima (13,9 stepeni C).

Usljed nedostatka izvorske vode stanovnici Blagajskog i Ravnog polja, kao i kraške visoravni Hrbine, na razne načine sakupljaju atmosfersku vodu. Za ljudske potrebe grade bunare i čatrnje u koje sakupljaju vodu za piće i druge potrebe. Stanovnici stočarskih naselja prave lokve na kojima napajaju stoku. Između ostalih, nedostatak vode bio je uzrok velikom iseljavanju stanovnika ovog kraja u poratnom periodu.

Zbog znatne nadmorske visine, niskih temperatura, krške pedološke građe i ostalih uslova, kupreški kraj je obrastao planinskim travama i šumama, više četinarskim a manje listopadnim. Današnja šumska vegetacija, koja zauzima 30% prostora kupreškog kraja, najviše je zastupljena oko polja. Kupreški kraj u prošlosti je bio znatno bogatiji šumama koje su stanovnici dugi niz godina sjekli i krčili radi dobijanja obradivog zemljišta i drugih potreba.

Najstariji tragovi ljudske djelatnosti u kupreškom kraju datiraju iz ilirskog predistorijskog doba. To su ostaci gradina, tumuli i tragovi naselja koji su se ovdje sačuvali sve do današnjih vremena.

Stanovništvo

Prema prvom poslijeratnom popisu stanovništva u našoj zemlji iz 1948. godine, u kupreškom kraju je živjelo 11.457 stanovnika, što je prema procjeni u odnosu na 1941. godinu (20.500 st.) manje za oko 9.043 lica ili 44,1%. Ova velika razlika je posljedica ratnih gubitaka, naročito 1941. kada je nastradalo preko 2.000 djece, žena, starijih ljudi i ljudi srednje dobi, kao i velikog iseljavanja.

Od 1948. do 1953. godine, broj stanovnika u ovom kraju porastao je na 12.214, odnosno za 757 lica ili 6,6%. Godine 1961. kupreški kraj je imao 12.494 stanovnika, što je u odnosu na 1953. godinu više za svega 280 stanovnika ili 2,3%. Nakon deset godina (1971. god.) u kupreškom kraju je bilo 12.158 stanovnika ili za 336 (2,7%) manje nego 1961. godine, što je posljedica iseljavanja stanovništva u ovom periodu. Godine 1981. u kupreškom kraju je živjelo 10.098 stanovnika, što je manje u odnosu na 1971. godinu za 1.398 stanovnika ili za 12%, a u odnosu na 1941. godinu za 10.402 ili 50,7%. S obzirom na dosadašnji trend kretanja, odnosno opadanja broja stanovnika, može se zaključiti da će po popisu 1991. godine, biti još manje stanovnika u ovom kraju nego što je bilo 1981. godine.

Dva su osnovna razloga stalnom opadanju broja stanovnika. U ovom kraju je nedovoljna ekonomska razvijenost i mali prirodni priraštaj koji su posljedica iseljavanja, uglavnom sposobnog i mladog stanovništva.

Kao posljedica ratnih neprilika, stalnog poratnog iseljavanja, ni spolnodobna struktura stanovništva nije povoljna, jer je još uvijek više ženskog (52,3%) nego muškog stanovništva, kao i dobna, jer je mladog stanovništva manje od 30%, a starog više od 12%. Značajne promjene u strukturi stanovništva kupreškog kraja su nastale u strukturi pismenosti i školskoj spremi. Postotak pismenog stanovništva porastao je sa 49,1% (1953) na 75,2% (1981). Od ukupnog broja pismenog

stanovništva, starog 10 i više godina, bilo je, kod svih popisa, više pismenog muškog nego ženskog stanovništva.

Savremene karakteristike stanovništva kupreškog kraja dopunjuje i njegova profesionalna struktura. Prema djelatnosti, osnovu aktivnog stanovništva činilo je 1961. god. poljoprivredno stanovništvo, kojeg je bilo 89%, a 1981. god. osnovnu grupu aktivnog stanovništva činilo je nepoljoprivredno stanovništvo sa 54,0%, a aktivno poljoprivredno stanovništvo 46%. Razlog opadanju učešća aktivnog poljoprivrednog stanovništva je uglavnom iseljavanje kao, donekle, i razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti.

Svi navedeni podaci potvrđuju konstataciju da je ovo još uvijek ekonomski veoma zaostao kraj.

U kupreškom kraju prema izvorima prihoda još uvijek preovlađuju poljoprivredna domaćinstva, jer ona čine 66% od ukupnog broja svih domaćinstava. Preovladavaju domaćinstva sa veličinom posjeda od 0,05 - 3,00 ha (34,4%), a najmanje ih je bilo sa veličinom posjeda od 8,01 - 15,01 ha (15%). U uslovima prirodne sredine kupreškog kraja poljoprivredno domaćinstvo, od 4 do 6 članova, može nešto bolje živjeti tek ako ima posjed veći od 10 ha.

Privredne karakteristike i promjene

Istaknuto je da u strukturi zanimanja, po djelatnostima i izvorima prihoda, preovladava poljoprivredno stanovništvo, iz čega proizilazi da je poljoprivreda primarna grana privrede kupreškog kraja. Uzrok ovome je, ne toliko, u povoljnim uslovima za poljoprivredu, koliko u nepovoljnim i nerazvijenim uslovima za druge grane privrede i zanimanja. Od svih kategorija poljoprivrednog zemljišta, oranice i bašte čine svega 18%, a pašnjaci i livade 82%. Na bazi ovih prostranih pašnjaka i livada zasniva se stočarstvo, koje čini glavnu granu poljoprivredne djelatnosti stanovništva kupreškog kraja.

Prije rata i prvih desetljeća poslije rata, značaj stočarstva bio je mnogo veći nego danas. Osnovni uzrok padu značaja poljoprivrede u poratnom periodu je, pored poznatih uzroka, veliko iseljavanje, uglavnom mladog stanovništva, a ostajanje starog zbog čega je nastao u poljoprivredi socijalni ugar.

U današnjim društvenim uslovima oživljavanje značaja poljoprivrede, kakva je nekada bila, teško je izvodljivo zbog nedostatka aktivnog poljoprivrednog stanovništva i nedostatka potrebnog kapitala.

Šumska privreda

Šume zauzimaju oko 29% površine kupreškog kraja, a od ukupnog šumskog prostora 98% do sada je bilo u društvenom vlasništvu. Ovako veliki procenat šuma i šumskog prostora u društvenom vlasništvu posljedica je poslijeratne nacionalizacije šuma. Onda su znatne površine šumskog privatnog prostora prešle u društveno vlasništvo. I danas šume u ovom kraju imaju veliki ekonomski značaj, jer se ostvaruju znatni prihodi od prodaje drveta. Istina, kupreški kraj bi imao još veću ekonomsku korist da su u prvim poratnim godinama ovdje podizani i neki pogoni za finalnu preradu drveta.

U šumskoj privredi kupreškog kraja bilo je 1971. godine zaposleno 59,3%, a 1987. godine 24% od ukupno zaposlenih u društvenom sektoru privrede tih godina. Uzrok padu procentualnog učešća zaposlenih u šumskoj privredi od 1971. do 1987. godine je u razvoju i drugih grana privrede, posebno nekih grana industrije i građevinarstva, a ne u opadanju broja zaposlenih u šumskoj privredi. Radi eksploatacije šuma, izgrađeni su savremeni šumski putevi do svih većih ekonomskih šumskih kompleksa. Sječa šuma je dosta mehanizovana. Kako je sječa drvne mase znatno veća od godišnjeg prirodnog priraštaja, vrši se pošumljavanje s ciljem da se dobije što veći priraštaj drvne mase.

Industrija

Istaknuto je da, u privrednom pogledu, kupreški kraj još uvijek predstavlja ekonomski nedovoljno razvijeno područje. U cilju bržeg ekonomskog razvoja kupreškog kraja i poboljšanja mogućnosti zapošljavanja radne snage, god. 1973. u naselju Kupres podignuta je prva tvornica za proizvodnju opreme - odjeće za higijensko-tehničku zaštitu. Tvornica je podignuta iz sredstava Fonda Federacije i Republike za nedovoljno razvijena područja, kao i sredstava SO Kupres. Tvornica je podignuta s ciljem da se dijelom zaposli višak radne snage iz sela kupreškog kraja. U tvornici radi oko 150 radnika, od kojih su 95% žene. To su radnice koje su priučene za izradu zaštitnih radnih odijela, mantila i rukavica. Plasman robe na tržište se obavlja preko zajedničke prodajne mreže Osnovne organizacije udruženog rada "Kvalitet" iz Bugojna, u čijem sastavu posluje ova tvornica.

Godine 1976. izgrađena je i druga tvornica u naselju Kupres za izradu metalnih okova za građevinsku stolariju, s ciljem da zaposli dio radne snage ovog kraja, a s druge da svojim proizvodima podmiruje tvornice građevinske stolarije u susjednim, bližim i daljim opštinama: u Donjem Vakufu, Jajcu, Livnu, Glamoču, Drvaru, Bos. Petrovcu, koje će kao i ostale članice "Šipada" apsorbovati njene proizvode. Tvornica je, uglavnom, podignuta iz sredstava Saveznog i Republičkog fonda za nedovoljno razvijena područja, zatim iz sredstava Privredne banke, investicionih kredita i sredstava šumskog gazdinstva "Kupres" iz Kupresa. Tvornica zapošljava oko 300 radnika, uglavnom muškaraca sa kupreškog kraja, od kojih su 70% bili nekvalifikovani radnici koji su se tokom rada okvalifikovali.

Pomenute tvornice zapošljavaju oko 515 radnika (1987. god.) što čini 26,7% od ukupnog broja zaposlenih u društvenom sektoru (1987).

Podizanje ovih tvornica iziskivalo je, pored otalog, izgradnju većeg broja stambenih objekata u društvenom i privrednom sektoru. Osim toga, podignuti su Gimnazija i Škola učenika u privredi, Dom zdravlja, veći broj trgovačkih radnji, u prvom redu da se zaposli i zadrži radna snaga, potrebna ovom kraju, koja je ranije, zbog ekonomske nerazvijenosti kraja, odlazila u druge krajeve naše zemlje, pa i vani.

Trgovina i saobraćaj

Svi vidovi trgovine znatno su se izmijenili u odnosu na trgovinu između dva rata. Funkciju nabavke robe, za potrebe stanovništva u ovom kraju, preuzela je

savremena društvena i privatna trgovina, koja snabdijeva stanovništvo gotovo svom potrebnom robom (prodavnicama po selima i gradu Kupresu). Osim načina trgovine, izmijenio se i asortiman trgovačkih artikala. Dok se prije rata najviše kupovala roba koja je bila namijenjena isključivo stanovnicima seoskih naselja (petrolej, so i drugo) danas je neuporedivo veća potrošnja tekstila, a naročito tehničke robe (kao što su radio i televizijski aparati, električni štednjaci, šivaće mašine, frižideri, kućni namještaj, automobili i druga roba). Znatan dio ove robe, naročito radio-aparata, donose radnici koji rade u zemljama Zapadne Evrope. Većoj potrošnji raznih artikala doprinijela je i kupovna moć stanovništva, koja je, opet, rezultat opšteg privrednog razvitka i napretka naše zemlje. Tome je doprinio i priliv deviznih sredstava, naročito poslije 1960. godine, kada počinje odlaziti veći broj radnika na posao u zemlje Zapadne Evrope. Sve te prilike su izmijenile strukturu robe koju kupuju stanovnici ovog kraja.

I ugostiteljstvo i turizam, koji su se razvili ovdje u poslijeratnom periodu, utiču (uz druge privredne djelatnosti) na promjenu tradicionalne privredne strukture stanovništva ovog kraja. U ovim granama djelatnosti 1987. godine bilo je zaposleno 170 radnika. Ugostiteljstvo i turizam imaju relativno veliki značaj za razvoj ovog kraja.

Danas na području kupreškog kraja imaju dva hotela visoke "B" kategorije, od kojih hotel "Adrija-ski" na Čajuši ima više od 200 ležaja sa ski-liftovima za smučare.

Savremeni saobraćaj bitno se razlikuje od prijeratnog. Danas, unutar polja, dosta je živ saobraćaj između naselja. Sva su sela povezana dosta dobrim asfaltnim ili makadamskim putevima. Saobraćaj se odvija konjskim kolima, kamionima, autobusima i putničkim automobilima. Redovno se obavlja prevoz putnika autobusima, od sela do opštinskog središta Kupresa. Za saobraćaj u kupreškom kraju najveći značaj ima regionalni asfaltni put Bugojno-Kupres-Livno-Split, koji presjeca ovaj kraj njegovim središnjim dijelom.

Zbog svog povoljnog geografskog položaja, između Primorja na jugu, od kojeg je oko 90 km vazdušne linije i planinsko-kotlinskog i Panonskog prostora na sjeveru, i njihovih različitih ekonomskih karakteristika, kupreški kraj je saobraćajno i ekonomski tijesno povezan sa ovim oblastima. Zahvaljujući tome, danas preko Kupresa, u ljetnoj sezoni, prođe više desetina autobusa dnevno, te više stotina kamiona i automobila koji u oba pravca prevoze robu i putnike.

Savremena naselja

Danas u kupreškom kraju ima 36 naselja seoskog tipa i jedno gradsko naselje - Kupres. Gotovo sva naselja leže na obodu polja, na dodiru dviju različitih prirodnih i privrednih površina.

Kuće i ostale zgrade, koje su stanovnici ovog kraja podizali za vrijeme turske, austrougarske uprave, te između dva rata i prvih godina poslije rata, odražavale su osnovne karakteristike stočarske privrede ovog kraja. Zato je najveći broj zgrada bio namijenjen za smještaj stoke. S obzirom na to da je kupreški kraj uvijek bio relativno bogat šumom, njegovi stanovnici su pravili kuće i ostale objekte isključivo od drveta. Poslije drugog svjetskog rata, promjenom

društvenih i privrednih prilika, izgled i tip kuća se sasvim izmijenio. Danas se svi objekti prave od savremenog građevinskog materijala i po svim savremenim građevinsko-tehničkim principima. Sva su naselja elektrificirana, a kuće opremljene savremenim namještajem i kućnom tehnikom.

Mogućnost budućeg privrednog razvoja

S obzirom na prirodne i privredne karakteristike kupreškog kraja, trebalo bi u budućnosti (pored ostalog) još više razvijati poljoprivredu, posebno stočarstvo. Za tu granu poljoprivrede u ovom kraju postoje relativno najbolji uslovi: prostrani pašnjaci i livade.

U ratarstvu, s obzirom na prirodne uslove, treba više uzgajati krmne biljke, posebno krompir za stočnu ishranu, jer daje dosta visoke hektarske prinose. Treba više uzgajati planinske jare žitarice: ječam, zob i raž.

S obzirom na prirodne karakteristike i uslove, trebalo bi više razvijati turističku privredu, posebno planinski i zimski turizam, jer na Kupresu padne dosta snijega, koji se dugo zadržji, gotovo od konca oktobra do aprila mjeseca.

Jedan od najtežih, sadašnjih i budućih problema, koji je potrebo riješiti, jeste snabdijevanje stanovništva vodom u selima Blagajskog i Ravnog polja.

SUMMARY

SOCIO-ECONOMIC CHANGES IN THE REGION OF KUPRES AFTER THE SECOND WORLD WAR (1945.-1991.)

The region of Kupres covers high karst fields of Blagaj, Kupres, Vukovsko and Ravno in the South-Western Bosnia.

In the pre-war times (1941.) there were cca 20.500 inhabitants in this region, and in 1981. only 10,098, which is 50,7% less than in 1941. This is due primarily to war devastation and post-war emigration owing to economic reasons.

In the pre-war times and immediately after the war agriculture was the predominant occupation of the population, sheep and cattle breeding in particular.

In the post-war years, besides agriculture, other economic activities, like industry, trade, mountain tourism etc have started, due to which the percent of agricultural population has fallen from 89% to 46%.

